

GUL NOMLARINI TO'PLASH VA TASNIF QILISH USULLARI

Shahzodbek Baxtiyarovich Matnazarov

Urganch davlat universiteti

e-mail matnazarov97@inbox.ru

Annotatsiya. *Bu maqolada gul nomlarini lisoniy tadqiq qilish yo'llari atroflicha yoritilgan bo'lib, mazkur yo'nalish bo'yicha bajarilgan ilmiy-tadqiqot ishlarini shartli ravishda guruhlarga bo'lib tushunarli tarzda tadqiq qilingan.*

Kalit so'zlar: *Sistem tilshunoslik, glossariy, leksik qatlamlar, semantik-sintaktik asimmetriya*

Fitonimlar tilning uzoq tarixga ega bo'lgan qismidir. Ularda xalq hayoti, madaniyati, tarixi, ijtimoiy-siyosiy qarashlaridan tashqari, ularni ijod qilgan xalqning tili va tarixiga xos bo'lgan qadimgi an'analar saqlanib qoladi. Fitonim termini ostida (yunoncha phyton - o'simlik + onim - nom) o'simliklarning nomlari tushuniladi. Fitonimlar ham o'zbek tili leksikasida o'ziga xos semantik maydonni hosil qiladi. Bu maydonga "fitonim" arxisemali birliklar - otlar kiradi. O'simliklar va daraxtlar bilan bog'liq leksemalar o'zbek tili leksikasidagi eng katta semantik maydonlardan birini tashkil qiladi. Prof.S.Sahobiddinovning fikricha, yer sharidagi o'simliklarning 500000ga yaqin turi mavjud bo'lib, shundan O'zbekistonda 4148 turdagi o'simliklar uchraydi. Ular 1023 avlod va 138 oilani tashkil qiladi.¹⁹

O'simlik va daraxt nomlarining nomlarini, ularning atrofiga birlashgan leksik birliklarni to'plash va har tomonlama chuqur o'rganish biz uchun qimmatli ma'lumotlarni berishi mumkin. Prof.A.Sobirovning fikricha, "O'simliklar (fitonimlar) dunyosi" maydonini quyidagicha semantik mikromaydonlarga bo'lish mumkin:

1. Suv o'tlari.
2. Zamburg'lar.
3. Yovvoyi o'tlar.
4. Madaniy gullar.
5. Zararli o'simliklar.
6. Dorivor o'simliklar.
7. Boshhoqli o'simliklar.
8. Qora ekinlar.
9. Sabzavot ekinlari.
10. Ozuqabop o'simliklar.
11. Sanoat ekinlari.
12. Cho'l, adir, tog' o'simliklari.
13. O'rmon o'simliklari.
14. Butalar.
15. Manzarali daraxtlar.

¹⁹Саҳобиддинов С.Ўсимликлар систематикаси. –Тошкент:Ўқитувчи, 1966.

16. Mevali daraxtlar.²⁰

O'zbek tilshunosligida ayrim o'simlik nomlari leksemalarining tizimi va badiiy qo'llanishi G.Ne'matovanning nomzodlik dissertatsiyasida tadqiq qilingan.²¹

Biz o'z BMIimizda A.Sobirovning monografiyasiga keltirilgan tasnifga suyangan holda o'zbek adiblarining badiiy asarlarida va shevalarda faol qo'llanilgan fitonimlarni ajratib oldik. Birgina BMI doirasida fitonimlarning barcha 16 ta guruhiga mansub leksemalar haqida fikr bildirib bo'lmagligi tufayli mavzuga asosan ulardan gul nomlarini o'rganishni tanlab oldik. Bular:

Ushbu guruhlarga mansub birliklarning badiiy matnlarda faol qo'llanishining sababi ular ifodalagan denotatdadir. Zero, ushbu nomlar ifodalayotgan denotatlar o'zbek xalqining hayotida muhim o'rin tutadi, kundalik turmushining ajralmas qismi hisoblanadi. Shunga ko'ra biz o'z BMIimizda aynan ularni badiiy va ilmiy matnlardan qidirishga, ularni topib, aniqlab bo'lgandan keyin esa semantik mikroguruhlarga ajratishga qaror qildik.

"Sabzavot ekinlari nomlari" guruhiga oid birliklar juda ko'p bo'lib, ular asosan sabzavot ekinlarining nomlaridir. Sabzavot ekinlarini o'stirish, ya'ni sabzavotchilik eng zarur sohaga aylangan. O'zbekistonda ularni o'rganish bo'yicha ilmiy-tadqiqot instituti ham tashkil qilingan.

Sabzavot yeyiladigan va ovqatga ishlatiladigan sersuv o't o'simligidir. Ularning 120dan ortiq ekiladigan turi ma'lum. O'zbekistonda sabzavotlarning 10 oilaga mansub 90 turi tarqalgan. Sabzavotlarning nomlarini ovqatda ishlatilishiga qarab 5 guruhga bo'lish mumkin:

1. Gul nomlari.
2. Ildizmevalilar nomlari.
3. Piyozlilar nomlari.
4. Mevali sabzavotlar nomlari.
5. Bargi iste'mol qilinadigan sabzavotlar nomlari.

Gul nomlari guruhiga quyidagi otlarni kiritish mumkin:

BMIida, shuningdek, kuzatilgan fitonimlarning kelib chiqish manbasi "O'zbek tilining izohli lug'ati" ga asoslangan holda ko'rsatib borildi. Shunga ko'ra quyidagi xulosani keltirish mumkin:

Birinchi o'rinda ruscha-baynalmilal qatlamga xos gul nomlari nomlari turadi: kanna, kala, oleander, geran

Ikkinchi o'rinda turkiy qatlamga mansub bo'lgan gul nomlari turadi. Chunki ular son jihatdan ko'pchilikni tashkil qiladi: *boychechak, to'pbosh*.

Uchinchi o'rinda fors-tojik qatlamga mansub bo'lgan birliklar turadi. Biz kuzatgan fitonimlarning ichida fors-tojikchasi juda ko'p uchradi: *nastarin, gultojxo'roz*.

²⁰Собиров А. Ўзбек тилининг лексик сатҳини системалар системаси тамойили асосида тадқиқ этиш. – Тошкент: Маънавият, 2004, 94-б.

²¹Неъматова Г. Ўзбек тилида ўсимлик номлари лексемалари: тизими ва бадий қўлланилиши.НДА. - Ташкент, 1998.

Gullarga nom qo'yish zaruriyati ijtimoiy jamiyat taraqqiyotining so'nggi davrlarida paydo bo'lgan. Bu davrda qishloq xo'jalik madaniyati bilan mashg'ul bo'lgan shaxslar orasida o'zaro munosabatlarning o'sishi va gul nomlari turlarining xilma-xil navlarining ko'payishi bilan bog'liq holda ularning nomlari ham yuzaga kela boshlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. - Toshkent: O'zbekiston, 2018. - B.62.
2. Asqarova M.A., Qosimova K., Jamolxonov H. O'zbek tili. -Toshkent: O'qituvchi, 1989.-280 b.
3. Asqarov A. O'zbek xalqining etnogeneza va etnik tarixi. Toshkent, "Universitet", 2007, 235-bet.
4. Avlaqulov Y. O'zbek tili onomastik birliklarining lingvistik tadqiqi. NDA, Toshkent, 2012.
5. Axmetova E.R. Nazvaniya ovosheyi fruktov v tatarskom yazike: Kazan, 2012.-S.29.
6. Bafoev B. Ko'hna so'zlar tarixi. T., Fan, 1991. 152 b.
7. Begmatov E. Hozirgi o'zbek adabiy tilining leksik qatlamlari. - Toshkent: Fan, 1985.